

Маријана Марковић

Тематски програм живописа у старој Богородичиној цркви у Подмаинама*

* Овај рад настао је у оквиру истраживања на пројекту *Српска средњовековна уметност и њен европски контекст* (бр. 177036), који финансијски подржава Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

1 М. Црногорчевић, *Цркве и манастири у оштини Будванској*, Задар 1901, 6–15; Б. Стрика, *Далматински манастири*, Загреб 1930, 255–257; П. Шеровић, *Манастир Подосирос у Подмаинама*, Котор 1937; Д. Живановић, *Манастир Подосирос у Маинама*, *Анали Хисторијског института ЈАЗУ у Дубровнику* 4–5 (1956), 643–649; М. Лукетић, *Будва, Св. Стефан, Пејровац*, Цетиње 1966, 143–147; С. Радојчић, *Узори и дела сликарских уметника*, Београд 1975, 271–281; С. Паповић, *Манастир Подмаине, а не Подосирос*, *Историјски записи год. XXXI*, књ. XXXV, св. 1–2 (Титоград 1978), 219–222; Д. Ђурашевић, *Цркве манастира Подмаине*, *Културно наслеђе* 1 (Цетиње 1985), 164–175; Р. Вујичић, *Преглед сликарства на подручју Будве и Пашировића*, *Гласник Одјелјења умјетности ЦАНУ* 14 (1995), 112–113; Т. Пејовић, *Манастири на јилу Црне Горе*, Нови Сад 1995, 55–60; Ч. Марковић, Р. Вујичић, *Сјоменици културе Црне Горе*, Нови Сад 1997, 166; С. Паповић, *Подосирос*, Будва, 1998; С. Накићеновић, *Бока*, Подгорица 1999, 408–411; С. Петковић, *Културна баштина Црне Горе*, Нови Сад 2004, 136–137; Ј. Ђурашковић, *Манастир Подосирос*, у: Будва град краља Кадма, Београд 2009, 212–216; Ј. Маркуш, *Обнова и градња манастира и храмова у Црној Гори*, Цетиње 2010, 117–122; Т. Пејовић, А. Чиликов, *Православни манастири у Црној Гори*, Београд 2011, 88–92.

2 Љ. Стојановић, *Стиари српски записи и најписи, II*, Београд 1903, 3750, 313–314.

3 Язъ грешни Висаріѡн ерьмонахъ кспіхъ сію кнігъ съборникъ ѡ попа Дмитра ѡ Бръчеле за къ грошьхъ въ летѡ #·з·р·к·д· и приложіхъ храмъ пресветіе богородице въведеніа подъ махіне, докле да богъ и свеца ѡзгори. И ткое ће ѡттимитъ ѡ сего храма да естъ проклетъ ѡ господа бога и сего храма, амѡнь. Писа грешни Силиѡнъ крмнахъ. Запис је пренет у оном облику у ком га је објавио Љ. Стојановић. В. Љ. Стојановић, *Стиари српски записи и најписи, IV*, Сремски Карловци 1923, 116; В. Ивошевић, *Библиотекe православних манастира у Боки Койорској и Пашировићима*, у: *Скрипторији и манастирске библиотеке у Црној Гори*, Цетиње 1989, 53–96.

Апстракт: Сликани програм подмаинског храма иошиче из 1630. године, а распоред сцена и јојединачних представа које се јављају у живопису цркве у складу су са уобичајеним токовима уметности након обнове Пећке патријаршије. У раду је највећа јажња посвећена идентификовању сцена и јојединачних представа светих уз ишчијавање најписи и ципаја у оквиру њих, са осврћом на неколико особености подмаинског сликарства.

Кључне речи: Подмаине, стара црква, зидно сликарство, XVII век

Стара Богородичина црква најстарија је грађевина манастира Подмаина, смештена у његовом северозападном делу испод касније дограђених просторија конака. То је мали и скромно зидани једнобродни храм без апсиде, са припратом на западу.¹ Простор наоса цркве засведен је благо преломљеним полуобличастим сводом, док је припрата првенствено била прекривена двоводним кровом, што је познато на основу очуваних конзола на северном и јужном зиду припрате, као и на основу висине осликаних зидова. Могуће је да је до изградње припрате дошло пре или након живописања зидова наоса. На основу фреско-натписа исписаног изнад улаза на западном зиду наоса, а објављеног у транскрипцији Љ. Стојановића, зна се да је ктитор старог подмаинског храма цетињски јеромонах Висарион.² Исти натпис открива да сликана декорација наоса потиче из 1630. године. Име ктитора овог здања среће се и у запису из 1620/1621. године у једном примерку Зборника Божидара Вуковића, на основу којег се сазнаје да је црква већ тада постојала.³ Млађа историја подмаинског манастира боље је позната, првенствено захваљујући црногорским владикама које су често у њему боравиле.⁴

Стара црква у Подмаинама у неколико наврата била је предмет интересовања истраживача, који су проучавали њене различите споменичке аспекте. Живопису је највећу пажњу посветила Драгица Ђурашевић.⁵ Ипак, до сада није пружен увид у целокупни сликани програм храма, његове особено-

4 Ј. Миловић, *Владичин боравак у Мајинама од 13. фебруара до 8. априла 1836. године и његов данак „Слободијаде“*, *Историјски записи год. III*, књ. VI, св. 7–9 (Цетиње 1950), 271–288; исти, *Покушаји Аустрије да ошме Његову Под Маине и Силањевиће*, *Историјски записи год. IV*, књ. VII, св. 1–12 (Цетиње 1951), 311–319; исти, *Продаја манастира Маина Аустрији*, *Историјски записи год. XVI*, књ. XX, св. 3 (Титоград 1963), 403–424; исти, *Манастири, резиденције црногорских владика*, у: Будва, Београд 1996, 82–85.

6 Увид у белешке С. Петковића добила сам љубазношћу проф. Б. Тодића, коме се и овом приликом дубоко захваљујем на несебичној помоћи.

7 У ишчитавању натписа обла заграда означава разрешене скаћенице, стрелаца допуне, угласта оштећена места, низ тачака обележава трагове нечитљивих слова, усправна црта означава нови ред у ком се настављају речи из натписа, коса црта указује да је натпис исписан са две стране лика или сликане архитектуре у оквиру сцене.

8 Натпис крај Богородице преноси М. Црногорчевић, *нав. дело*, 10.

9 Прво слово имена, као и младолико лице без браде наводе на помисао да је до пророка Јеремије насликан Данило, што додатно потврђују речи са свитка који пророк држи. Данило је, као и већина других профета, насликан у античком хитону и химатиону, а не у персијској одежди и са филиктерионом на глави, што би било у складу са уобичајеном иконографијом пророка Данила, Ј. Поповић, *Фигуре пророка у кујоли Богородице Одиџирије у Пећи: идентификација и тумачење икексова*, у: *Архиепископ Данило II и његово доба*, Београд 1991, 443–464.

сти, а натписи који прате живопис нису ишчитани и објављени. Цитати коришћени у њима углавном нису били препознати. Покушаћемо да овим скромним прилогом попунимо поменуте празнине у познавању подмаинског зидног сликарства на основу властитих теренских истраживања и бележака професора Сретена Петковића из 1963. године.⁶

Распоред живописа и натписи

Наос

Појединачне фигуре и попрсја

1. *Исус Христос, горњи део Вазнесења* – **ВАЗЪНЕСЕНЕ**⁷
2. *Исус Христос Сѣарац Дана*
3. *Богородица Знамења* – [М(ήτη)Ρ / Θ(εο)Υ]⁸
4. *анђео Великог саветѣа*, текст на свитку: **В.ДИ | .ЕВИ. | ... | .ЕС. | ВЪ...**
5. *йоирсје пророка Соломона* – **пр(о)р(о)къ / СОЛОМОН**, текст на свитку: **ПРЪ|ДСТА | ЦАР(И)ЦА | <О>ДЕ|СН8<Ю>** (Пс. 45:9)
6. *йоирсје пророка Јеремије* – **пр(о)р(о)къ / ЕРЕМ[ИА]**, текст на свитку: **СЪИ | В(ОГ)Ъ·НЪ|ШЪ И | НЕ ВЪ|НИМИ | СЕ** (Варух 3:36)
7. *йоирсје пророка Данила*⁹ – **пр(о)р(о)къ / Д...**, текст на свитку: **[Д]ЪЪ Д|АНИИ| [ЛЪ ВИ]|ДЕХЪ | [Д]ОѢДЕ|ЖЕ <ПРЕСТОЛЬ> [sic!]** (Дан. 7:9)
8. попрсје непрепознатог пророка – **[пр(о)р(о)къ] / ...**, текст на свитку: **... | .Н... | ... | 8С.Д | ...**
9. попрсје непрепознатог пророка (Малахија?) – **пр(о)р(о)къ / МА...**, текст на свитку: **... | ... | ... | ТЪ..|·И·ГСН | [И]ЗГЛАГО|..ТИ**
10. попрсје непрепознатог пророка – **пр(о)р(о)къ / ...**, текст на свитку: **СЕДЕ | ..Т.Ъ | .РЕ.Е | ПР.. | ДЕТЬ | НЕ...**
11. *йоирсје пророка Авакума* – **пр(о)р(о)къ / АВАКЪМ**, текст на свитку: **... | ... | ..МА | 8ДИ | . · .8 | ...**
12. *йоирсје пророка Наума* – **пр(о)р(о)къ / НАЪМ**, текст на свитку: **СЕИ | ДЪН. | .НЪ ГРЕ|ДЕТЬ| ѿ... | ...**
13. попрсје непрепознатог пророка (Софоније?) – **пр(о)р(о)къ / ...ОН...**, текст на свитку: **.....[С]И|ѢНА (?)**

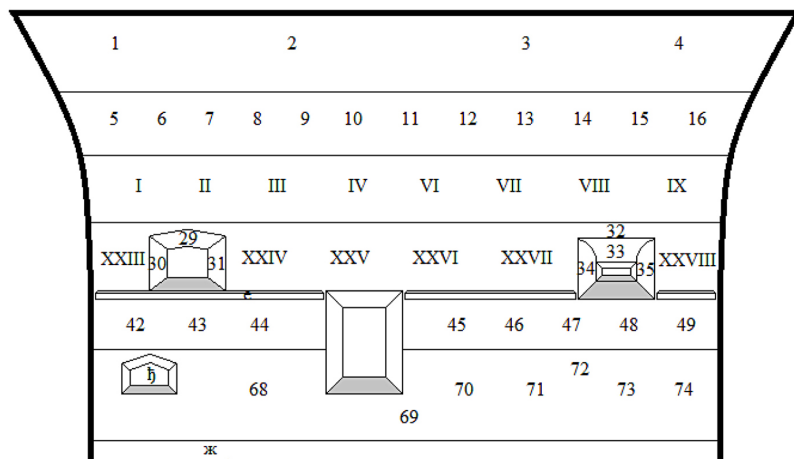

Схема 1. Јужни зид наоса

Scheme 1. South wall of the nave

14. фрагменти попрсја непрепознатог пророка – пр(о)р(о)къ / ...
15. фрагменти попрсја непрепознатог пророка (Натан?) – [пр(о)р(о)къ] / ...нь
16. фрагменти попрсја непрепознатог пророка
17. попрсје непрепознатог пророка – [пр(о)р(о)къ] /а, текст на свитку: ... | или. | ели.. | жи..ь | е.... | ...дѸ | ...а (2. Цар. 2:4?)
18. попрсје непрепознатог пророка, текст на свитку: .н.. | и... | | | .хѿ
19. попрсје непрепознатог пророка – [пр(о)р(о)къ] / текст на свитку: пок|тѣ се | пр... | ... | ... | ... | (Мт. 4:17?)
20. ѿојрсје ѿророка Захарије – пр(о)р(о)[къ] заха/[ри]а, текст на свитку: [видѣ][х]·с[ръп] | летѸ|ща са | небѣ|се (Зах. 5:2)
21. попрсје непрепознатог пророка – пр(о)р(о)къ / ..., текст на свитку: ... | радѸ|е се | дѸш|а · бѣ (Ис. 61:10)
22. попрсје непрепознатог пророка, текст на свитку: | .и.
23. попрсје непрепознатог пророка, текст на свитку: .ид | ѡс · на | мна | .Ѹ.. | ...
24. попрсје непрепознатог пророка, текст на свитку: правѣ|дниц|и·в[а] | в[еки] | живѸ|тъ·о би (Мудр. 5:15)
25. попрсје непрепознатог пророка – ... / ..х., текст на свитку: благос|вена | ...
26. попрсје непрепознатог пророка, текст на свитку: ... | ..е.. | ваѸ.. | д... | на горѸ | бѣ нѸ
27. попрсје непрепознатог пророка – пр(о)р(о)къ / ...е, текст на свитку: ре[внѸ][иѸ] и [п|оревнѸ][ва]х[къ] (1. Цар. 19:10)
28. ѿојрсје ѿророка Давида – [пр(о)р(о)къ] / д[а]в[и]д
29. ѿојрсје Христѿа Паниѿокрајѿора – ІГ / [ХГ]
30. анђео Божији
31. анђео Божији
32. Светѿи Убрус – ІГ / ХГ / .. / врѸсъ·
33. ѿојрсје Христѿа Емануила – емано|иль / ІГ ХГ
34. арханђел Михаило – миха|[иль]

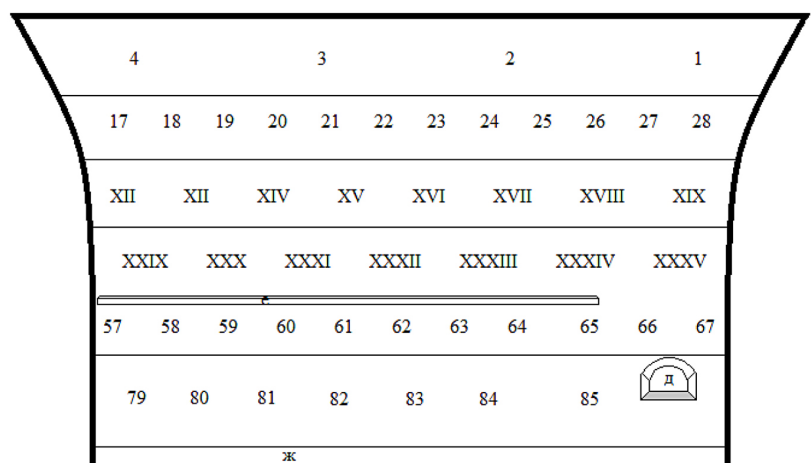

Схема 2. Северни зид наоса

Scheme 2. North wall of the nave

10 Фрагменти оштећене фигуре могли би припадати Светом архиђакоу Стефану, који се у овом периоду најчешће сликао у пару са архиђаконом Романом, С. Петковић, *Зидно сликарство на подручју Пење њаиријаришије 1557–1614*, Нови Сад 1965, 66.

11 П. Шеровић, *нав. дело*, 24.

12 Из натписа није познато о ком Светом Спиридону је реч, али се то може закључити на основу очуваног фрагмента светитељеве капе, која је карактеристична за Светог Спиридона, епископа тримитунског: Свети Спиридон, епископ тримитунски, слика се као стар светитељ, округле браде. Поред епископске одоре, на глави има карактеристичну плетену капу, која представља његов лични атрибут. В. N. Brkić, *Tehnologija slikarstva, vajarstva i ikonografija*, Београд, 1984, 232; М. Машнић, *Фриз светишћелџа у медаљонима у љрећој зони наоса Светиог Панћелејмона у Нерезима*, у: Ниш и Византија, III, Ниш 2005, 321; М. Медић *Стари сликарски љриручници, III*, Београд 2005, 393.

13 Попрсја насликана поред Светог Трифуна претрпела су већа оштећења и на основу садашњег стања живописа није било могуће извршити њихову идентификацију. Ипак, С. Петковић забележио је да су поред Светог Трифуна насликана попрсја Светог Мине, Светог Виктора и Светог Викентија. Груписање ове тројице светитеља не би било необично с обзором на то да се сви прослављају 11. новембра: Архиепископ Сергий, *Полный месяцеслов Востока*, Владимир 1902² (репр. Москва 1997), II, 351–352; Н. Delehaue, *Synaxarium Ecclesiae Constantinopolitanae, Propylaeum ad Acta Sanctorum novembris*, Bruxelles 1902, col. 211–216; Јеромонах Хризистом (Столић) Хиландарац, *Православни светићаник. Месећеслов светић, књ. I*, Београд 1988, 142–144.

14 На основу бележака С. Петковића.

15 Исто.

16 Тридесетих година XX века П. Шеровић је на северном зиду олтарског дела у зони у којој су насликана попрсја видео представе светих архијереја Василија Великог, Григорија Богослова и Јована Златоустог, П. Шеровић, *нав. дело*, 24. Поменути светитељи се као Света три јерарха славе 30. јануара / 12. фебруара: Sergii, *Mesiatseslov*, t. II, 29; *Светићаник, књ. I*, 282; Ј. Мирковић, *Хеорћологија*, Београд 1961, 103–104; С. Петковић, *Фреска са ликовима љри јерарха у цркви Св. Николе у Сћ. Сланкамену*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 6 (1970), 313–328.

17 П. Шеровић, *нав. дело*, 24.

18 *Исћо*.

35. *арханћел Гаврило* – га/вриил

36. *ћерсонификација Космоса*

37. *арханћел Михаило* – ми(ћаиљ)

38. *арханћел Гаврило* – г(авриљ)

39. *Богородица Знамења*

40. фрагменти фигуре светитеља (ћакон?)¹⁰

41. *светић архићакон Роман* – с(ве)ти / ром(а)њ

42. *ћојрсје Светиог Климентија* – с(ве)ти / кли[м]е(њ)та

43. *ћојрсје Светиог Кирила Александријског*¹¹ – [с(ве)ти] / кирил

44. *ћојрсје Светиог Сћиридона*¹² – с(ве)ти / сп(и)р(и)д(с)њ

45. *ћојрсје Светиог Евгенија* – [с(ве)ти] / евр[ен]ие

46. *ћојрсје Светиог Евсћираићија* – с(ве)ти : / евр[ат]ие

47. *ћојрсје Светиог Авксентија* – с(ве)ти : / аћетие :

48. *ћојрсје Светиог Мардарија* – с(ве)ти : мар[дар]ие

49. *ћојрсје Светиог Орестија* – с(ве)ти / орестие

50. *ћојрсје Свете Марине* – с(ве)та · ма[р]ена

51. *ћојрсје Свете Пеиће* – с(ве)та : / петка

52. *ћојрсје Свете Недеље* – с(ве)та : / недељ

53. *ћојрсје Сеиће Ирине* – с(ве)та / ирина

54. *ћојрсје Свете Текле* – с(ве)та · / текла

55. *ћојрсје Свете Јулиће* – с(ве)та [и]с[л]ита

56. *ћојрсје светиог Кирика* – с(ве)ти кири/к

57. *ћојрсје Светиог Георгија* – [с(ве)ти] / ге[с]ргие :

58. *ћојрсје Светиог Димитрија* – с(ве)ти / димитрие

59. *ћојрсје Светиог Несћора* – с(ве)ти : / не[с]тор[ь]

60. *ћојрсје Светиог Прокоићија* – с(ве)ти : / прокопие

61. *ћојрсје Светиог Трифуна* – с(ве)ти / триф(с)њ

62. *ћојрсје Светиог Мине (?)* – с(ве)ти / [мина]¹³

63. *ћојрсје Светиог Викћора (?)* – [с(ве)ти] / ви[с]тор[ь]¹⁴

64. *ћојрсје Светиог Викентија (?)* – [с(ве)ти] / ви[с]кентије¹⁵

65. *ћојрсје Светиог Василија Великог (?)*¹⁶ – с(ве)ти ва[с]/ил[и]е]

66. *ћојрсје Светиог Григорија Богослова (?)*¹⁷ – [с(ве)ти] / [григори]е [богослов]

67. *ћојрсје Светиог Јована Златоустог (?)*¹⁸ – [с(ве)ти] / [ј[с]ан златоуст]

68. *Светић Аћаназије* – с(ве)ти : а[с]ана/[с]ие] ..., текст на свитку: ... | чр.

69. *Светић Сисоје над гробом Александра Великог* – [с(ве)ти] / [сис]о[е] | си.

[г]ро[в] · а[л]е[к]с[а]дров

70. *ћроок Јеремија* – с(ве)ти · ере/миа · пророк ·

71. *Светић Теодор Тирон* – с(ве)ти / теодор[ь] тирон[ь] ·

72. *ћојрсје Исуса Хрисћија у сегменту неба* – ИС / ХС

73. *Светић Никола* – с(ве)ти / [ник]олае :

74. *Светић краљ Сћефан Дечански* – с(ве)ти / крали де[ч]енски]

75. *арханћел Михаило* – [ар]ћаггел / мићаиљ ·

76. *арханћел Гаврило* – ар[х]а[г]гел / гавриљ], текст на свитку: се... | врил...ћа... | ггле...ни | писш...то... |

јуд... | ћрам... | гопи... | У...

77. *Светић цар Консћантин* – с(ве)ти · царь / к[о]статин

19 Црногорчевић је 1901. године у потпуности ишчитао натпис поред Светог Симеона, М. Црногорчевић, *нав. дело*, 10.

20 С. Петковић у својим белешкама наводи како су поред Светог Антонија биле насликане још две фигуре.

21 На основу бележака С. Петковића.

22 У средишњем делу сцене наслућују се хаљина и стопала фронтално насликане фигуре, око које је могуће видети неколико фрагмената лица и ореола. Она би могла припадати апостолима насликаним око Христа. Како је уметник пратио хронолошки развој догађаја, сликајући сцене из циклуса Великих празника и Страдања, може се претпоставити да је у овој зони подманског храма био насликан неки од догађаја који су се десили пре Вазнесења. Поставка насликаних фигура могла би одговарати сценама *Неверовање Томино* или *Благосиљање айосџола у Виџанији*.

78. *Светѡа царица Јелена* – [с(в)ѡта] / елена ·
79. *Светѡи Сава Срѡски* – [с(в)ѡти] сава / срѡпски
80. *Светѡи Симеон Срѡски* – [с(в)ѡти] / сим[ѡѡнъ] [срѡ]пски¹⁹
81. *Светѡи Теодор Сѡрайѡилаѡ* – с(в)ѡти / тео[д]ор[ъ]
82. *Светѡи Анѡиоѡије Велики* – с(в)ѡ[ти] / [а]доѡиѡе велики
83. фрагмент лица непрепознатог светитеља
84. фрагмент ореола (?)²⁰
85. *Визија Сейѡог Пеѡира Александријског* (?)²¹

Христолошки циклус

- I *Рођење Христѡво* – рожь/даство : χ(ри)с(то)во
II *Среѡење Христѡво* – сретение : χ(ри)с(то)во
III *Крѡшење Христѡво* – крѡше/ние : г(о)с(под)не
IV *Васкрсење Лазарево* – вѡскрсение лазарево
V *Преображење Христѡво*
VI *Улазак у Јерусалим*
VII *Прање ногу* – ѡмивен[и]ѡ:
VIII *Тајна вечера*
IX *Молиѡва на гори* – ...в...
X *Издајство Јудино* – ... предание
XI *Обешени Јуда* – ѡда и *Одрицање Пеѡирова* – ѡва..жен....
XII *Христѡс ѡпред Пилаѡом* – ...ѡ пилатъ
XIII *Ругање Христѡу* – порѡга/ние
XIV *Пуѡ на Голгоѡу* – ...да..ѡм...
XV *Расѡење Христѡво* – ...не... χ(ри)с(то)во
XVI *Скидање са Крѡа* – сѡн[ѡт]иѡ / сѡ крѡсть
XVII *Мироносице на гробу Христѡвом* – погрѡбенѡи[ѡ]
XVIII *Силазак у ад* – ...ѡ...сѡн...
XIX (?)²² – ...ѡн.ѡ ...
XX *Вазнесење Христѡво, доѡи део*
XXI *Силазак Светѡог духа на айосѡоле* – сашѡ / стие / с(в)ѡтаго / д(ѡ)ѡа, апостоли (северно): пе(т)аръ), ма(те)и), мар(ко), си(монъ), ма(ковъ), фи(липъ), (јужно): па(в)ъль), [ю](анъ), лѡ(ка), ан(ѡдрѡѡа), вар(толомѡи), [то](ма)
XXII *Усѡење Богородице* – ѡспение

Богородичин акатист и сцене из житија Пресвете

- XXIII *Сѡвориѡе ѡказа нову ѡвар* – новѡ показа тваръ (7. икос)
XXIV *Рођење Богородице* – рожьдаство : в(огороди)це
XXV *Ваведење Богородице у храм* – вавѡде/ние : в(огороди)це
XXVI *Благовѡсти* – благове/ще/ние (1. кондак, 1. икос.)
XXVII *Благовѡсти* – виде/ѡи света / себе ва чистоте : (2. кондак)
XXVIII *Благовѡсти* – разѡмнъ неназѡмнъ / разѡмети д(ѡ)ва [sic!] (2. икос)
XXIX *Сила Вишњег осени* – сила вишнаго / ѡсени те (3. кондак)
XXX *Сусреѡ Марије и Јелисавѡе* – имѡѡи боѡпр[и]ѡ[т]нѡ дева ѡтробѡ (3. икос)

23 Натпис је пренет у оном облику у ком га је објавио Љ. Стојановић, *Зайиси и наји-йиси, II*, 3750, 313–314.

XXXI Прекори Јосифови – бѣрѣ въ пѣ[тъ имеед мишленіи] (4. кондак)

XXXII Долазак мудраца на ѱоклоњење Хрисіу (5. кондак)

XXXIII Поклоњење мудраца (?)

XXXIV Анђели ѱрослављају Хрисіа и Богородицу (?)

XXXV Бексіво у Египаіи (6. икос)

XXXVI Речіи говорници неми ѱред ѱајном оваілоњења (9. икос)

Ктиторски натпис, Голготски крст и орнаментална поља

а. кійиіорски најиіис:

Изволеніемъ отца и сопоспѣшеніемъ сына и савершеніемъ всесвятаго дѣха созда се и понови се сеи святии храм въ честь пресвятыя богородицы трѣдомъ и подвыгомъ грешнымъ и многоокаяннымъ и меншемъ во иноцѣхъ Висаріономъ іеромонахомъ манастира Цетиня, во дни владѣнія боголюбиваго епископа курь Рухвима, отечествомъ Нѣгуши, бѣхоу въ лѣто миробытія 7138-го, яже естъ отъ воплощенія Христа спасителя 1630, лѣни 13 крѣг, слнцѣ 26.²³ (схема 4)

б. голгоіиски крстї с крїиіограмом – ІГ / ХГ | НИ / КА

в. флорално орнаментисани довратник

г. орнаментисана зидана часна трпеза

д. проскомидија

ђ. геометријски орнаментисани ѱаконикон

е. флорално орнаментисани кордонски венац

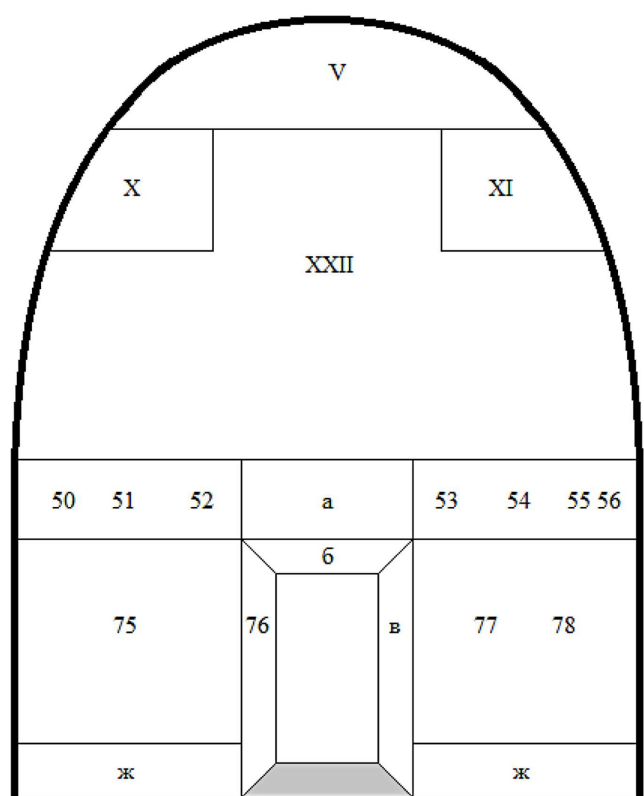
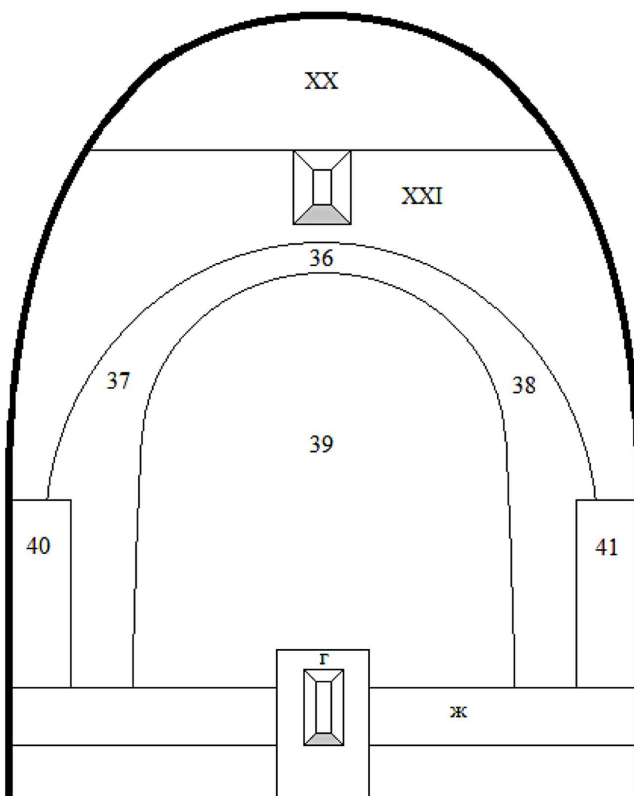
ж. флорално орнаментисани сокл

Схема 3. Истїочни зид наоса

Scheme 3. East wall of the nave

Схема 4. Заїадни зид наоса

Scheme 4. West wall of the nave

Припрата Појединачне фигуре и попрсја

24 На основу бележака С. Петковића, с тим да је последњих пет слова речи и данас видљиво.

86. Богородица Одигиѣрија – Μ(ήτη)Ρ / [Θ(εο)Υ]
 87. Хрисѣос Паниокраѣор – [ῙC̄] / Χ̄C̄
 88. Богородица Одигиѣрија
 89. Хетѣмасија са анђелима
 90. Исус Хрисѣос
 91. фигуре аѣосѣола, Божијих судија
 92. Адам
 93. Ева
 94. ѣраведни архијереји – ЛИКЪ АРХИЕРЕИ
 95. ѣраведни ѣророци – [ЛИКЪ] [ПРОРО]ЧАСКИ ²⁴
 96. непрепознати праведници
 97. ѣраведни ѣјакони – ЛИКЪ ДИАКОСКИ
 98. ѣраведни мученици – ЛИКЪ Μ̄C̄ΥΕΝΙC̄И

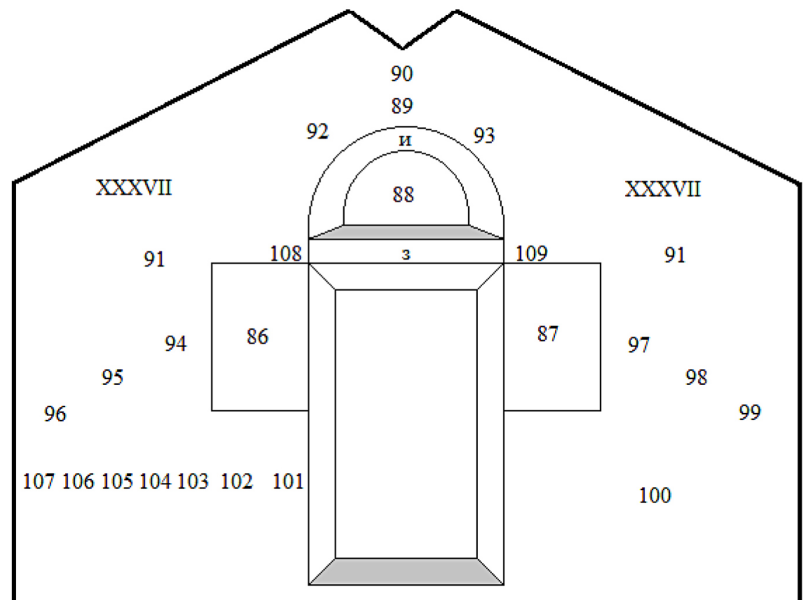

Схема 5. Источно зид ѣриѣраѣе
 Scheme 5. East wall of the narthex

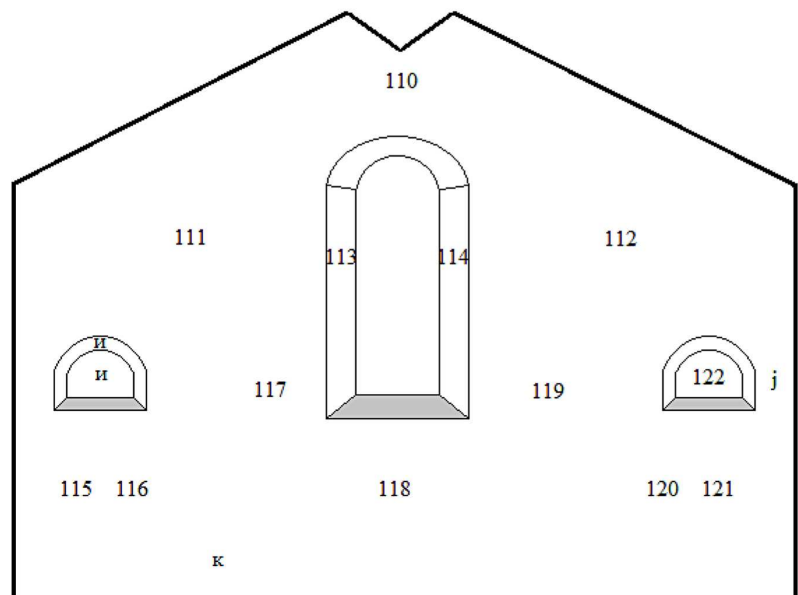

Схема 6. Западни зид ѣриѣраѣе
 Scheme 6. West wall of the narthex

25 Исто.

26 С. Петковић у својим белешкама наводи како је до Аврама једна уништена фигура, до које је насликан Јаков, па Богородица. У том случају фрагмент ореола који је сад видљив припадао би Јакову, а између Аврама и Јакова могао је бити насликан Исак, који је са њима често приказиван у рајском окружењу и, такође, носи душе блажених. О иконографији Страшног суда в. Д. Симић-Лазар, *Иконографија Страшног суда у цркви св. Петра и Павла у Туџину*, Саопштења XVII (1985), 167–173; иста, *La signification de la représentation des pauvres dans les Jugements derniers post-byzantins*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 23 (1987), 175–182; Б. Тодић, *Грачаница: сликарство*, Београд 1988, 157–165; А. Давидов-Темерински, *Циклус Страшног суда*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана*, Београд 1995, 165–177.

27 Натпис пренет на основу бележака С. Петковића.

28 Петковић је забележио натпис **БОТАТН ЛАЗ (?)**.

29 На основу бележака С. Петковића

30 Исто.

31 Исто.

32 Исто.

33 Исто.

34 Исто.

35 Исто.

36 Натпис прочитан захваљујући фотографији која се чува у фототеци Института за историју уметности.

37 На основу бележака С. Петковића.

38 Исто.

39 Данас је видљиво само слово „с“, док су два слова око њега уочена на фотографији из фототеке Института.

99. уништено

100. *ѧакао* – **АГГЕЛЪ ТРЪВИ 8 ЗЕМ / АГГЕЛЪ ТРЪВИ 8 [МОРЕ?]**²⁵

101. *Аѧосѧоли*

102. *Херувим*

103. *ѧраведни разбојник*

104. *Пресвета Богородица*

105. *ѧраоѧац Јаков* – **[ѧ]КОВЪ**

106. уништено; праотац Исак (?)²⁶

107. *ѧраоѧац Аврам* – **[АВРАМЪ]**²⁷

108. фрагмент непрепознате фигуре

109. део натписа – **Б...А**²⁸

110. *ѧоѧрсе Христѧа који благосиља*²⁹

111. *Светѧи Ђорђе на коњу*³⁰

112. *Светѧи Димѧирије убија цара Калојана*

113. *Светѧи мученик Срђ*³¹

114. *Светѧи мучених Вах*³²

115. попрсе непрепознатог светитеља (?)³³

116. попрсе непрепознатог светитеља (?)³⁴

117. *Светѧи Данило Сѧолиник* (?)³⁵

118. фрагменти животиње (?)

119. *Светѧи Симеон Сѧолиник* – **с(ВЕ)ТИ / [СИМЕ]ѧН[Ъ] | [СТ]ЛЪ/ ПНИКЪ**³⁶

120. попрсе непрепознатог светитеља³⁷

121. попрсе непрепознатог светитеља³⁸

122. *ѧоѧрсе Светѧог Алимѧија Сѧолиника* – **с(ВЕ)ТИ / АЛИПИЕ**

123. *ѧоѧрсе Светѧог Ананије* – **с(ВЕ)ТИ·А/НАНИА**

124. *ѧоѧрсе Светѧог Азарија* – **с(ВЕ)ТИ / АЗАРИА·**

125. *ѧоѧрсе Светѧог Мисаила* – **с(ВЕ)ТИ / МИСАИЛЪ**

126. *Светѧи Јован Преѧеча* – **с(ВЕ)ТИ ѧѧАНЪ/ ПРЕДИТЕЧЪ**, текст на свитку: ...ЕСЕ...³⁹

127. *Светѧи бесребрник Кир* – **с(ВЕ)ТИ / КѧР[Ъ]**

128. *Светѧи бесребрник Јован* – **[с(ВЕ)ТИ] / ѧѧ(АН)Ъ**

129. *Светѧи Јован Богослов* – **с(ВЕ)ТИ / [ѧѧАНЪ] ...**, натпис на свитку: **ѧѧ и в(ОГ)Ъ / вѧ сл[О]/ВО**

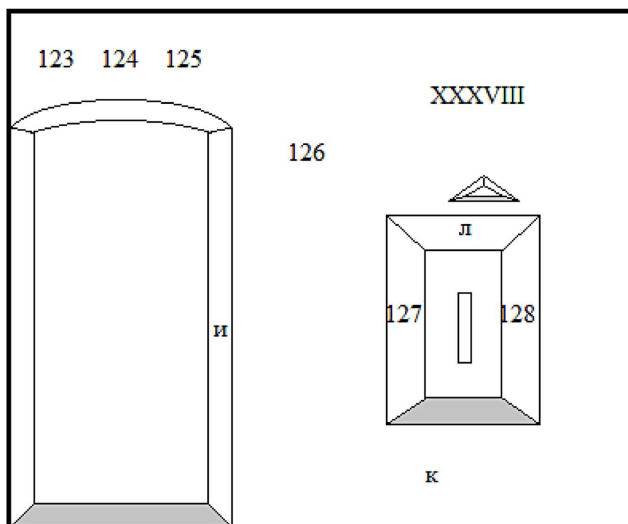

Схема 7. Јужни зид ѧриѧраѧе

Scheme 7. South wall of the narthex

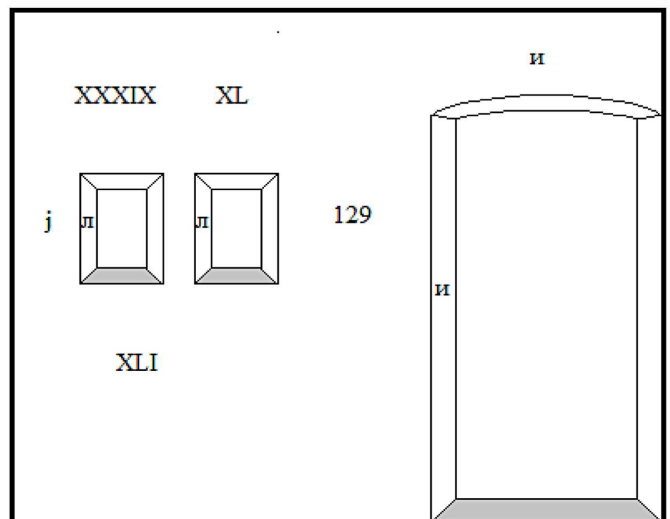

Схема 8. Северни зид ѧриѧраѧе

Scheme 8. North wall of the narthex

40 Натпис пренет на основу фотографије из фототеке Института за историју уметности.

41 Натпис пренет на основу бележака С. Петковића.

42 Исто.

43 Исто.

44 Још од најранијих радова о старој Богородичиној цркви говори се да је натпис под кречом и до данас је његова садржина остала непозната. Једини аутор који га помиње и наводно ишчитава је Црногорчевић, који пише како је тај натпис чувао сећање на изградњу млађе цркве у источном делу манастирског комплекса. Да је такав закључак погрешан, убрзо је установио П. Шеровић, који открива да је Црногорчевића на ту помисао навео натпис објављен од стране Љ. Стојановића, који заиста говори о изградњи нове цркве и који се из непознатих разлога налазио на одређеној плочи узиданој у стару ограду у близини мале цркве. Имајући у виду да је ктиторски натпис исписан на великој површини изнад пролаза из припрате у наос и могућност да је припрата касније осликана, може се претпоставити да је садржај овог натписа чувао податке о времену осликавања нартекса. В. М. Црногорчевић, *нав. дело*, 10; П. Шеровић, *нав. дело*, 19–20; Љ. Стојановић, *Зайиси и најйиси, II*, 153.

45 На многобројне примере тог програмског типа већ је указано: С. Петковић, *Зидно сликарство*, 67, 74–75; В. Ђурић, *У сенци фирентињске уније: црква св. Госпоје у Мржеју*, Зборник радова Византолошког института 35 (1996), 9–55; Д. Војводић, *Остаци живописа и историја Цркве Светих Теодора (Светих Пејра и Павла) у Жичи*, *Наша прошлост* 11 (2010), 55–56 (са додатном литературом).

46 Представа Богородице на своду цркве може се видети и у оближњем храму манастира Режевићи, који је такође посвећен овој заштитници и на својим зидовима чува сликарство с почетка XVII века. В. А. Чиликов, *Пашировске цркве и манастири: зидно сликарство*, Подгорица 2010, 103.

47 О сценама из циклуса Великих празника в. М. Марковић, *Циклус Великих празника*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана: грађа и студије*, 107–119; Д. Војводић, *Зидно сликарство цркве Светог Ахилија у Ариљу*, Београд 2005, 63–72.

Сцене из Старог и Новог завета

XXXVII *Сираини суд*

XXXVIII *Госпољубље Аврамово – с(в)е(т)а троица*⁴⁰

XXXIX *Исцелјење слепог – исцеле.ть слепого*⁴¹

XL *Разговор са Самарјанком – ...беседе са сьмарне...*⁴²

XLI *Чудо у Кани – хъ / и пречиста канье галиле*⁴³

Фреско-натпис и орнаментална поља

з. фреско-натпис⁴⁴

и. флорални орнаменти

ј. ваза са цвећем

к. фрагменти орнамената

л. геометријски орнаменти

ИКОНОГРАФСКЕ ОСОБЕНОСТИ ЖИВОПИСА

У темену свода наоса, поред представе Христа, који чини део сцене *Вазнесења*, налазе се попрсја Христа Старца Дана и анђела Великог савета, између којих је насликана Богородица Знамења. У сводовима таквих цркава често су сликана и попрсја Христа Емануила и Христа Пантократора.⁴⁵ У живопису подмаинског храма она су насликана у оквиру ниша на јужном зиду наоса. Представа Богородице Знамења на своду вероватно да је била условљена посветом храма Мајци Божијој,⁴⁶ док попрсја Христа Емануила и Христа Пантократора на јужном зиду откривају тежњу уметника да оваквим решењима приближи програм подмаинске цркве тематском репертоару живописа у много већим храмовима.

У нижим деловима наоса, у две зоне, присутне су сцене из комбинованог христолошког и мариолошког циклуса. Представа везане за Христов живот и страдања насликане су у складу са хронолошким редоследом догађаја, иако је одређени број сцена из циклуса издвојен из низа и насликан на источном и западном зиду наоса, што представља сасвим уобичајену појаву. Из циклуса Великих празника изостављена је представа *Благовести*, тако да је прва сцена на источном делу јужног зида *Рођење Христово*.⁴⁷ Јављање арханђела Гаврила Мајци Божијој није насликано у оквиру христолошког циклуса вероватно због тога што је сликар *Благовести Богородици* представио три пута у зони испод, у оквиру Богородичиног акатиста.

Једна од сцена из циклуса Страдања носи назив *погребењи[е]*, натпис који би требало да се односи на сцену *Полагање у Гроб*. Ипак на том месту насликане су *Мироносице на гробу Христовом*. О томе јасно сведоче две фигуре: јерусалимске жене одевене у мафорионе и фрагменти лица заспалих стражара крај гроба. Они носе карактеристичне шлемове, који одговарају насликаним шлемовима војника у сценама *Издајство Јудино*, *Христос пред Пилајом* и *Ругање Христу*.

Испод христолошког циклуса налази се комбиновани мариолошки циклус, са две представе из Богородичиног

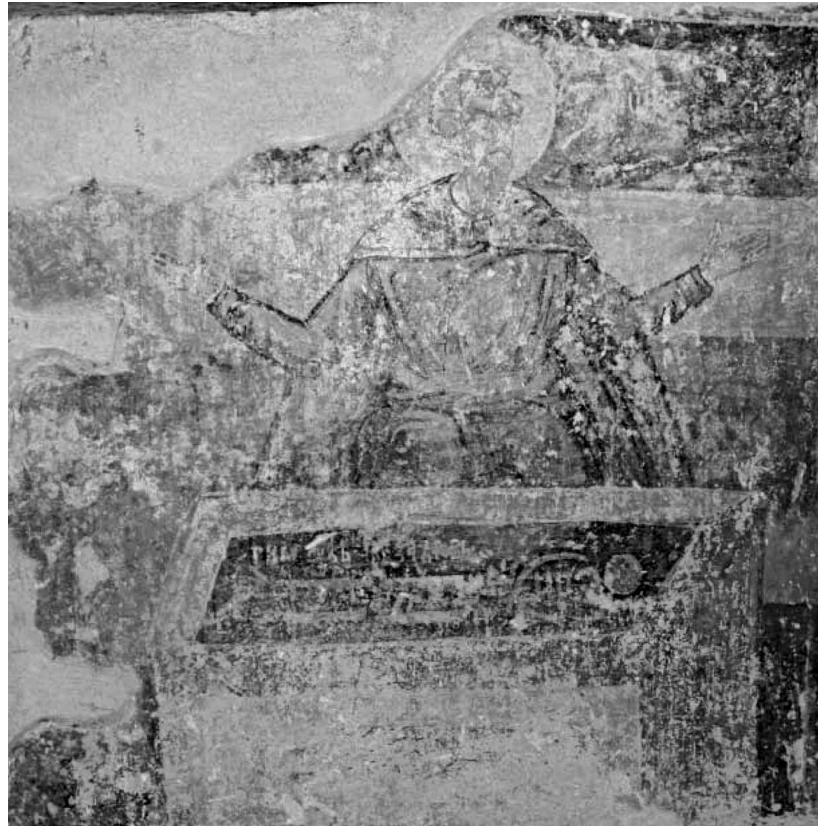
1. *Свeтiи Сисоје над гробом Александра
Македонског*

1. *St Sisoje at the grave of Alexander of
Macedonia*

48 О сценама из Богородичиног житија и акатиста посвећеног Пресветој Богородици в. Л. Мирковић, *Акаџисџи Пресвeтeјој Богородици*, Сремски Карловци 1918; Л. Мирковић, Ж. Татић, *Марков манастир*, Нови Сад 1925, 45–53; Ц. Грозданов, *Илустрација химни Богородичиног акаџисџија у цркви Богородице Перивлеџије у Охриду*, у: Зборник Светозара Радојчића, Београд 1969, 39–52; исти, *Новооткривене композиције Богородичиног акаџисџија у Марковом манастиру*, Зограф 9 (1978), 37–42; Ј. Николић, *Теме посвећене Богородици у нарџешку Богородичине цкве у Слимничком манастиру*, Зограф 16 (1985), 66–72; С. Пеџић, *Црква Богородичиног Усења у Мртвици – сликарство*, Саопштења ХХ–ХХI (1988–1989), 109–134; Ј. Николић-Новаковић, *Илустрацијаи на Акаџисџи на Богородица во цркваија Воведение Богородичино (Св. Сџас) во Кучевиџије*, Културно наследство (Скопје 1993), 83–89; Г. Бабић, *Богородичин Акаџисџи*, у: Зидно сликарство манастира Дечана, 149–159; Д. Војводић, *Ариџе*, 75–78; I. Spatharakis, *The Pictorial Cycles of the Akathistos Hymn for the Virgin*, Leiden 2005; С. Габелић, *Манастир Конче*, Београд 2008, 122–124 (са додатном литературом); Д. Павловић, *Богородичин циклус у Благовешџенској цркви манастира Градца*, Зограф 33 (2009), 75–92; М. Томић-Ђурић, *Представе послеђних сџрофа Богородичиног акаџисџија у срџском зидном сликарству XIV века и кулџи Богородице Одиџиџије*, у: Ниш и Византија, IX, Ниш 2011, 359–376.

49 Запис јеромонаха Висариона открива да је црква у XVII веку била посвећена овом празнику и нису познати подаци на основу којих би се могло тврдити да се посвета храма касније мењала. Ипак, већина аутора склона је мишљењу да је стари подмаински храм посвећен Успењу Пресвете Богородице. В. нап. 1. и 3.

50 Тако сликано Свето зачеће може се видети у Марковом манастиру, Дечанима, Минхенском псалтиру, Никољу, Благовештењу под Кабларом, Богородици Перивлепти у Охриду, Слимничком манастиру, цркви Богородичиног Успења у Мртвици. В. Л. Мирковић, Ж. Татић, *нав. дело*, 45–53; Ц. Грозданов, *Илустрација химни*, 41; Ј. Николић, *нав. дело*, 67; С. Пеџић, *нав. дело*, 123; Бабић, *нав. дело*, 149–159; Д. Раџић, М. Тимотијевић, *Манастири Овчарско-кабларске клисуре*, Чачак 2004, 73–100.

житија и сценама из акатиста испеваног у част Богородици. На јужном зиду наоса насликане су сцене *Рођење Богородице*, *Воведeње*, *Благовестии* и 7. икос, у ком се говори о Створитељу који је показао *Нову тивар*.⁴⁸ *Рођење Богородице* и *Воведeње* насликано је пре *Благовестии*, што одговара хронологији догађаја, док је представа 7. икоса насликана као прва у низу на јужном зиду цркве. Разлог за такав распоред може се наћи у посвети храма празнику *Воведeња*.⁴⁹ Да је уместо 7. икоса прво било насликано *Рођење Богородице*, након чега следи сцена *Воведeње*, оно би се нашло у олтарском простору и ван очију верника. Да би то избегао, уметник је поменути сцену из акатиста насликао на уском простору пре нише на јужном зиду наоса. Поред поремећеног редоследа насликаних сцена у овој зони, једна од занимљивости присутна је и у оквиру представе *Сила Вишњег осени Те*. У средишњем делу сцене представљена је Богородица у мандорли, која стоји на крилатим престолима, док су око ње насликани серафими и херувими. Тренутак непорочног зачећа обично се слика на начин који одговара другој сцени Благовести у живопису ове цркве, са две девојке (или два анђела) које иза Богородице држе раширену тканину, тј. огртач неба.⁵⁰ Начин на који је представљена сцена *Сила Вишњег осени Те* у цркви у Подмаинама најближи извор има у речима 8. икоса, у ком се арханђел Гаврило Богородици обраћа као Оној која представља „станиште Оног који је на серафимима и херувимима“. С друге стране, иконографски узор који је могао бити коришћен при сликању зачећа за сада није познат.

У зони акатиста на јужном зиду цркве, изнад западне нише, насликан је и *Свeтiи Мандиљон*, који се обично слика

2. *Сила Вишињег осени Те*2. *The Power of God Guard Thee*

51 Примери за то могу се наћи у цркви Прохор Пчињски и Свети Спас у Штипу. О месту на ком се у сликаним програмима храмова приказује Свети Мандилион в. С. Петковић, *Зидно сликарство*, 70; Д. Војводић, *нав. дело*, 58–59.

52 С. Пејић, *Мандилион у њослевизантској уметности*, Зборник за ликовне уметности Матице српске 34–35 (2003), 85.

53 О делатности Божидара Вуковића в. Д. Медаковић, *Графика српских шtamпаних књига XV–XVII века*, Београд 1958; С. Петковић, *Божидар Вуковић и илустрације руских и украјинских шtamпаних књига XVI и XVII века*, Титоград 1986.

у источном делу наоса под куполом, између пандантифа уз ликове јеванђелиста. Ипак, у живопису цркава које немају кубе нерукотворени образи Христови своје место налазе у оквиру олтара.⁵¹ Сликара који је радио у цркви у Подмаинама није имао слично решење на уму, па је слободан простор изнад нише на јужном зиду и испод сцене *Тајне вечере* искористио за представу *Светог Мандилиона*. Његов положај између две сцене *Благовести* може се посматрати и у контексту тежње ка истицању реалности Христовог отелотворења.⁵²

При осликовању малог храма у Подмаинама као предлог за иконографска решења знатно су више коришћене илустрације Празничног минеја Божидара Вуковића, но што је то до сада било уочено.⁵³ То се може закључити на основу већег броја сцена и представа у живопису цркве које готово у потпуности поноваљају оне из минеја. На обе представе

3. Рођење Христџово

3. Nativity

Рођења Христџовог приметна је истоветна поставка свих фигура. Христа и Богородицу у централном делу сцене окружују Благовести пастирима, потом Мудраци који су кренули на поклоњење новорођеном цару, анђели, девојке које спремају топлу воду за купање детета и Јосиф у разговору са пастиром. У оквиру обе композиције Богородица је представљена лицем окренута од Христа и погледом усмереним ка Јосифу у доњем десном углу сцене. Представа Богородичиног Рођења у цркви такође је решена на исти начин као у Празничном минеју, што се може рећи и за сцену Ваведења, која је у живопису цркве била обогаћена и представом будуће Мајке Божије којој анђео доноси храну. У Празничном минеју постоји и представа Петозарних мученика, насликаних и на јужном зиду наоса цркве. Приметно је да у минеју плашт

4. Свџи мученици Мардарије и Орестџ

4. Holy martyrs Mardarius and Orestes

54 С. Петковић, *Ушницај илустрација из српских шtamпаних књига на зидно сликарство XVI и XVII века*, Старица XVII (1966), 92–93.

55 О овој иконографској теми, изворима, симболици и њеном јављању на овим просторима в. М. Живковић, *Свети Сисоје над гробом Александра Великог. Једна монашка тема православној уметности и њени примери у српском сликарству XVII века*, Зборник радова Византолошког института 50 (2013), 913–940.

56 Представе Јудиног покајања нису биле честе у раној византијској уметности, као што је то био случај након обнове Пећке патријаршије, а најчешће су се јављале на грчком подручју. В. А. Semoglou, *La pendaison de Judas: Essai d'interprétation de la scène aux XVe et XVIe siècles et la littérature extra-canonique*, СВ 27 (Paris 1997), 13–23; S. Kesić, *La mort de Judas dans la peinture serbe médiévale*, СВ 31 (Paris 2000), 57–70; N. Záracs, *Ο απαχρονισμός του Ιούδα στη βυζαντινή τέχνη*, Αρχαιολογία 99, 30–36; Γ. Τσιγάρας, *Ο απαχρονισμός του Ιούδα στη μεταβυζαντινή ζωγραφική*, Αρχαιολογία 99, 37–42. Сцене које говоре о Јудином покајању јављале су се само у опширним циклусима на простору средњовековне Србије. В. С. Кесић-Ристић, *Циклус Христових страдања*, у: *Зидно сликарство манастира Дечана*, 125.

57 О развоју и иконографији ове сцене у уметности в. С. Радојчић, *нав. дело*, 275; Б. Тодић, *Грачаница: сликарство*, Београд 1988, 143.

Светог Ореста у раменом пределу није насликан као код његових састрадалника, што се понавља и у живопису храма. Велике сличности у решењима у Вуковићевој књизи показују и представе царског пара Константина и Јелене, као и Светог Саве и Симеона Немање у Подмаинама. У старијој литератури су већ примећене такве подударности када је реч о сцени у којој Свети Никола приводи Светог краља Стефана Дечанског Христу.⁵⁴

На основу идентификованих сцена и појединачних ликова светих уочљиво је да се иконографски програм зидног сликарства старог подмаинског храма претежно састоји од уобичајених представа, које су се, по правилу, сликале у малим црквама из времена након обнове Пећке патријаршије. Ипак, присутна су и решења која се нису често сретала у црквама живописаним пре обнове патријаршије и након тога, попут представе *Светог Сисоја над гробом Александра Македонског*,⁵⁵ *Јудиног самоубиства*⁵⁶ и *Госпољубља Аврамовог*,⁵⁷ у оквиру ког је насликана крава са телетом. Поменути решења доприносе значају мале Богородичине цркве за проучавање сликарства поменутог периода и пружају могућности за даља истраживања.

Marijana Marković

THE THEMATIC PROGRAMME OF THE WALL PAINTINGS IN THE OLD CHURCH OF THE VIRGIN AT PODMAINE

The oldest building in Monastery Podmaine is a church dedicated to the Entry into the Temple. It is a small aisleless church without an apse and with a narthex on the west. The nave has a slightly broken barrel vault, and the narthex was originally covered with a pitched roof. A fresco-inscription in the nave tells us that the founder of the church was hieromonk Visarion from Cetinje and that the painted decoration in the church dates from 1630.

The content of the paintings in the Podmaine church confirms that the frescoes date from the time after the restoration of the Patriarchate of Peć. The paintings in the vault show various iconographic aspects of Christ and the Virgin and include a representation of Christ which forms part of a representation of the Ascension. On the north and south walls of the nave in the zone below the vault are the figures of twenty four prophets. Below them are two zones containing scenes from a combined Christological cycle and the Akathist of the Virgin with two scenes from the life of the Mother of God. Below the Akathist and above the zone of the standing figures are painted busts of the

holy bishops, martyrs and holy warriors. The program of paintings in the old church also includes a scene of the Last Judgment on the east wall of the narthex, and scenes of the Hospitality of Abraham, the Healing of the Man Born Blind, the Conversation with the Woman of Samaria, and the Miracle at Cana. Some interesting details in the arrangement of scenes, such as the representations of Christ Emmanuel and Christ Pantocrator in the niches on the south wall of the nave or the representation of the Holy Mandylion above one of the niches, indicate that the artist sought to make the programme of the small Podmain church similar to the thematic repertoire of much larger churches. Several scenes reproduce iconographic features that can be seen in the illustrations of Božidar Vuković's *Festal Menaion*, which was one of the models for the decoration of the Podmaine church.

Certain features not frequently found in the churches decorated with frescoes before and after the restoration of the Patriarchate of Peć, including some details in the scene of the Immaculate Conception, the figure of St Sisoje at the grave of Alexander of Macedonia, and the representations of a cow and a calf in the scene of the Hospitality of Abraham, contribute to the importance of the Podmain church for the study of the painting of that period.